

تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی

ایران

از آغاز تا پایان عهد صفوی

دکتر ذبیح‌الله صفا

انتشارات فردوس

سروشنامه	صفا، ذبیح الله، ۱۳۷۸-۱۲۹۰.
عنوان و نام پدید آور	تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران
	از آغاز تا پایان عهد صفوی / ذبیح الله صفا.
وضعیت ویراست	: ویراست ۲.
مشخصات نشر	: تهران: فردوس، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری	: ۳۲۸ ص.
شابک	: ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۰-۵۷۰-۶
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا (فهرست نویسی پیش از انتشار)
یادداشت	: چاپ قبلی: فردوس، ۱۳۷۶ (۳۴۴ ص.)
یادداشت	: چاپ پنجم.
موضوع	: ایران -- تاریخ
موضوع	: ایران -- اوضاع اجتماعی
موضوع	: ایران -- زندگی فرهنگی
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۵ ت ۲ ص ۷ / DSR ۱۰۹
رده بندی دیویی	: ۹۵۵
شماره ثبت ملی	: ۴۲۲۴۴۸۷
تاریخ درخاست	: ۱۳۹۵/۰۲/۱۰
تاریخ تحکیم	: ۱۳۹۵/۰۲/۲۸
کد پیکی	: ۴۲۲۴۰۲۵

انتشارات فردوس

خیابان انقلاب. خیابان دانشگاه. کوچه میترا. شماره ۷. واحد ۱. تهران. ۶۶۴۹۵۷۷۹-۶۶۴۱۸۸۴

تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران از آغاز تا پایان عهد صفوی

دکتر ذبیح الله صفا

زیرنظر: دکتر سید محمد ترابی

ناظر فنی چاپ: زهرا یاسینیان

چاپ پنجم: تهران - ۱۳۹۵

لیتوگرافی: چاووش

چاپ: منصور

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

همه حقوق محفوظ است.

شابک ۹۷۸-۹۶۴-۳۲۰-۵۷۰-۶ ISBN: 978-964-320-570-6

۲۶۰۰۰ تومان

فهرست مطالب

۶	 مقدمه
۹	 نژاد هندوایرانی
۱۰	 نژاد ایرانی و مهاجرت به ایران
۱۳	 تشکیل حکومت‌های شرقی ایران
۱۵	 دولت ماد
۱۶	 دودمان هخامنشی
۱۸	 ارزش‌های اخلاقی پارسیان
۲۲	 علل انحطاط و انقراض شاهنشاهی هخامنشی
۲۸	 دوران حکومت مقدونی
۲۹	 دوران اشکانی
۳۲	 خدمات اشکانیان
۳۴	 زبان در عهد اشکانی
۳۵	 علل ضعف و انحطاط دولت اشکانی
۳۵	 دوران ساسانی
۳۷	 دفاع مداوم ساسانیان در برابر رومیان
۳۹	 دفاع ساسانیان از مرزهای خاوری
۴۵	 شمار شاهنشاهان ساسانی
۴۶	 طبقات اجتماع و تشکیلات اداری در عهد ساسانی
۴۸	 ادیان و مذاهب در عهد ساسانی
۵۲	 علم و ادب در عهد ساسانیان
۵۴	 موسیقی در عهد ساسانی
۵۵	 شعر در عهد ساسانی
۵۶	 هنرهای ظریف در عهد ساسانی
۵۷	 گاه‌شماری در عهد ساسانی
۵۸	 علل انقراض دولت ساسانی
۶۲	 حملهٔ عرب و انقراض ساسانیان

از شکست نهاوند تا قیام یعقوب	۶۶
دولت سامانی	۷۰
حکومت‌های همزمان سامانیان در مشرق	۷۳
حکومت‌های همزمان سامانیان در شمال ایران	۷۶
زیاریان	۷۹
آلبویه	۸۱
حکومت‌های همزمان سلسله سامانی در مغرب	۸۳
تسلط غلامان قبایل زردپوست	۸۵
ترکان غزنوی	۸۸
ایلک‌خانیه	۹۰
حکومت‌های ایلخانی	۹۲
حکومت‌ها و امرای مفاصل سلجوقیان	۹۳
دولت غوریان	۹۵
خوارزمشاهیان آل اتسز	۹۵
اسلام و مذاهب اسلامی از حمله عرب تا حمله مغول	۹۶
معتزله	۱۰۲
وضع اجتماعی ایران تا پایان قرن چهارم، دوران آرای عقاید و آراء	۱۰۶
آغاز تعصبات مذهبی و اعتقادی در قرن پنجم و ششم	۱۱۱
اشعریان و نتیجه غلبه آنان	۱۱۶
فرقه‌های شیعه تا غلبه مغول	۱۲۵
مدارس و مراکز تعلیم تا آغاز قرن هفتم	۱۳۱
فلسفه و علوم تا آغاز قرن هفتم	۱۳۴
مخالفت با علوم عقلی	۱۴۴
ادبیات تا آغاز قرن هفتم	۱۴۸
نثر پارسی دوره سامانی	۱۵۳
زبان فارسی در قرن پنجم و بعد از آن	۱۵۷
شعر فارسی در قرن پنجم و ششم	۱۵۹

۱۷۴	صنایع و هنرها تا قرن هفتم هجری
۱۸۱	از حمله چنگیز تا حمله تیمور
۱۸۶	ایلخانان مغول
۱۸۷	سلسله‌های همزمان ایلخانان
۱۸۸	وضع اجتماعی و دینی ایران در قرن هفتم و هشتم هجری
۱۹۳	عوامل حفظ فرهنگ ایرانی در عهد مغول
۱۹۴	پناهگاه‌های فرهنگ ایرانی در عهد مغول
۱۹۵	دوم قرن هفتم و هشتم هجری
۱۹۹	زبان و ادب فارسی در قرن هفتم و هشتم هجری
۲۱۲	هنر و صنایع ظریف در قرن هفتم و هشتم
۲۱۷	دوره تیموریان
۲۲۵	علوم عقلی و تقی
۲۲۸	نثر فارسی در عهد تیموری
۲۳۳	صنایع و هنرهای زیبا در عهد تیموری
۲۳۷	سیه‌گوسپندان و سپیدگوسفندان
۲۳۹	شاه اسمعیل و تشکیل شاهنشاهی صفوی
۲۴۴	بعد از شاه اسمعیل
۲۴۸	شاه عباس صفوی
۲۵۷	بعد از فوت شاه عباس کبیر
۲۶۰	وضع اجتماعی و دینی عهد صفوی
۲۶۷	علوم در عهد صفویان
۲۶۹	زبان و ادبیات فارسی در عهد صفوی
۲۷۱	شعر فارسی در دوره صفویه
۲۷۸	نثر فارسی در زمان صفویان
۲۸۲	هنر و صنایع ظریف در دوران صفوی
۲۸۹	فهرست اعلام: اسامی اشخاص و انساب، اماکن جغرافیایی، کتاب‌ها

مقدمه

این کتاب مجموعه‌ایست از یک سلسله مقالات پیاپی که نویسنده این اوراق در سال‌های ۱۳۲۸-۱۳۳۱ شمسی در مجله ارتش منتشر ساخته بود و مقصود از تهیه آنها آشنایی همه ملت به گذشته ایران و روزه‌های تاریک و روشن تاریخ ما و سیر تمدن و فرهنگ در این سرزمین. شیوه کار در تحریر مقالات مذکور نوشتن تاریخ به روش عادی آن که در مدارس رایج زمان می‌بینید، نبود، یعنی نمی‌خواستم از تاریخ‌نویسی به نوشتن شرح احوال طبقات حاکمه و شاهان و وزیران و سرداران و جنگ‌ها و جدال‌ها و خوس و ناخوس زندگانی آنان اکتفا کنم بلکه می‌خواستم اشاره به تاریخ سلسله‌های سلاطین و سلاطین سیاسی و نظامی را فقط وسیله‌ای برای تعیین و تشخیص عهده‌ها و دوران‌ها از یکدیگر، قرن‌ها و سده‌ها و سس تا آنجا که وقت و مقام و اطلاع اجازه می‌داد به بیان احوال مردم و عقاید و افکار و آراء متداول در میان آنان و دیگر جنبه‌ها و جلوه‌های تمدن و فرهنگشان در آن عهده‌ها و دوران‌ها مبادرت جویم.

پیداست که مقالات پراکنده‌یی که هر یک از چند صفحه محدود بیشتر نبود، جای آن نداشت که به تفصیل و با تحقیق کافی و با نشان دادن مآخذ و منابع لازم در این راه بکار پردازم، به ویژه که اساس کار در تهیه آن گفتارها سادگی بیان و آسان کردن سطح بیان در حد فهم و درک اکثر خوانندگان، خاصه طبقات جوان بود. پس سعی کردم در ذکر تاریخ هر دوره کمال اختصار و اکتفا به ذکر رؤس مطالب را در نظر داشته باشم و بیشتر به پیدا کردن علل ترقی و انحطاط تمدن و فرهنگ ایرانی و همچنین بیان اسباب ظهور و نیرومندی دولت‌ها و یا چگونگی ضعف و زوال آنها، و مطالعه کیفیت مهاجمات اقوام و ملل خارجی و نتایج غلبه آنها و کوشش‌هایی که ایرانیان در بازگشت به استقلال کرده بودند... و همچنین به معرفی مختصر وضع فرهنگی و نظایر این مطالب توجه کنم.

این نکته بر خواننده آگاه روشن است که اگر روزی به تألیف و تدوین تاریخ عمومی ایران با این شیوه پرداخته آید، شناخت احوال مردم ایران آسان‌تر خواهد بود زیرا اکتفا

به ذکر حوادث سیاسی و نظامی در این مورد به منزله اکتفا به ذکر یک علت از میان چندین علتی است که به ولادت مولودی، یا حدوث واقعه‌یی خواهد انجامید. به همین سبب است که تاریخ‌ها و سرگذشت‌های سلاطین و سرداران که تاکنون در ایران نوشته و نام آنها را تاریخ گذارده‌اند، فقط حکم «شرح حال نویسی» یا «سالنامه نویسی» داشت و معلوم نکرد که مردم ما بر روی این سرزمین چه می‌کرده و چه می‌اندیشیده‌اند، سبب پیشرفت‌ها و جهانگشاییشان چه و علت شکست‌ها و سرخوردگی‌هایشان کدام بود، چرا ایران در دوران‌هایی متفکران و شاعران بزرگ داشت و در دوران‌های دیگر از پروردن چنین رزنان بر دامن خود محروم ماند؟

بدیهی است که کتابی با این همه اختصار به همه این خواست‌ها و پرسش‌ها جواب کافی نمی‌دهد و فقط طرخی از یک تاریخ واقعی ایران می‌تواند بود (آن هم طرخی ناتمام از کاری بزرگ که بازمند چند عمر طولانی است) و خواننده را در راهی جدید وارد خواهد کرد و شیبی نیز در نگارش تاریخ ایران به او نشان خواهد داد.

اساس کار در نوشتن مقالاتی که یاد کرده‌ام، بر اختصار بود. نخست طرح سردبیر مجله ارتش تهیه چند مقاله کوتاه برای روز در ذکر کامیابی‌ها و ناکامی‌های ایرانیان در گذشته بود ولی به زودی نظر خود را تنبیر داد و از نویسنده خواست که تاریخ هر دوره را با تفصیل بیشتر و با توجه به همه جوانب موضوع تا آنجا که مقدور باشد) بنویسد. به همین سبب اولاً دوره پیش از ورود آریاییان به ایران در این مقالات مورد توجه قرار نگرفت و ثانیاً دوره ماد و هخامنشیان با اختصار تمام فقط با توجه به علل عظمت و انحطاط آن دو سلسله بزرگ شاهنشاهی، خاصه هخامنشیان، معرفی شد و ثالثاً هنگام بحث در دوران‌های آغازین تاریخ ایرانیان، به کیفیت ظهور زرتشت و بیان اعتقادات ایرانیان پیش از ظهور زرتشت (پیش از قرن دهم قبل از میلاد) و توضیح کافی درباره آیین زرتشتی و تحلیلی از اوستای قدیم و موجود، توجه نشد و امید است اگر روزی چاپی دیگر از این مجموعه شود دو گفتار جدید بر این گفتارهای قدیم به قصد این توضیحات بیفزایم.^۱

۱ - دریغ و درد که پیش از برآورده شدن این آرزو روح بزرگ استادم به جهان باقی شتافت.

مطلب دیگر آنکه این سلسله مقالات دو نام داشت. نخست تحت عنوان چهارهزار سال در چند مقاله نوشته می شد و سپس به نام تاریخ سیاسی و مدنی ایران. و بعد از آن تاریخ دوران صفوی هم جداگانه بر این سلسله از گفتارها افزوده شد و این نوع تغییر سلیقه ها تا حدی از یکدست بودن مقالات کاست.

اما علت آنکه در این مجموعه فقط به ذکر تاریخ ایران از آغاز تا پایان دوران صفوی اکتفا شده آن است که در آن روزگار از طرف مجله ارتش از استاد فقید عزیز سعید نفیسی خواسته شده بود که عهده دار تاریخ دوران بعد از صفوی شود و آن مرحوم هم چندین مقاله در این راه نوشت و منتشر کرد. به همین سبب کار من در انتهای دوران صفوی پایان یافت. امید است که خواننده گرامی بر لغزش ها و خطاهای من در این صحایف و اوراق بر دیده اغماض بنگرد.

تهران

خردادماه ۱۳۵۶

ذبیح الله صفا